

HET WEINIG HEROÏSCHE PRAGMATISME VAN DE BELGISCHE OORLOGSMAGISTRATUUR (1940-1944)

Pol Deltour

Redactioneel ten geleide

*De verbondenheid van het gerecht met de politieke omgeving waarin magistraten recht be-
delen is een delicaat onderwerp van discussie, dat getekend is door ambiguïteit.¹ Het pro-
bleem stelt zich het scherpst tijdens woelige politieke perioden, wanneer de handhaving
van de onafhankelijkheid van het gerecht niet meer onverdeeld te verzekeren valt.*

*Het debat over de houding van de magistratuur tijdens en onmiddellijk na de Tweede
Wereldoorlog biedt wellicht een van de, zoniet dé meest pijnlijke illustratie uit onze ge-
schiedenis.² Het gerecht heeft zich lange jaren onthouden van deelname aan dit debat.*

*De herdenking van de oorlogsjaren brengt na vijftig jaar een en ander weer in de openbaar-
heid. Het klimaat is inmiddels veranderd. Feilen en falen van het rechterlijk korps kan stilaan
nu toch worden besproken. Misschien ook omdat de belangrijkste getuigen van de tragiek en zij
die als actoren in de controverse hebben gestaan, de tijdsspanne van een halve eeuw niet heb-
ben overleefd en vandaag aan een vingerwijzing geen boodschap meer hebben.*

*Toch blijft de thematiek brandend actueel. Zij raakt niet alleen aan het vraagstuk van de
onafhankelijkheid van de magistratuur doorheen de geschiedenis van onze rechtsstaat,
maar zij roert ook in de ketel van een sudderende xenofobie in de samenleving die zich niet
zonder krachtige middelen laat bestrijden.*

*Aan Franstalige zijde verscheen enkele maanden geleden het themanummer Justice et
Barbarie (1940-1944) van het magistratentijdschrift Juger dat aan dit bijzonder teer punt
in de geschiedenis van het gerecht in België is gewijd. De bereidheid om een moeilijke
bladzijde uit de eigen geschiedenis in een vaktijdschrift voor magistraten te belichten, ver-
dient in Vlaanderen onder de aandacht te worden gebracht. De redactie van Panopticon
neemt deze taak graag op zich. Minder met de bedoeling hierdoor een historisch elitecon-
flict binnen een bepaald bestanddeel van de rechterlijke macht omtrent de opportuniteit
van bestraffing en vervolging onder Duitse bezetting in de herinnering te brengen, maar
des te meer omdat ook de onderliggende vraag naar de beleidsvisie van rechters in het de-
bat is verweven en naar de maatschappelijke rol die de magistratuur heeft te spelen naar
groepen toe die, op steeds weerkerende tijdstippen in de politieke geschiedenis van onze
samenleving, het slachtoffer zijn van vervolging en discriminatie. Het hierna opgenomen
standpunt veroordeelt niet, maar schept de discussievoorwaarden voor een debat dat ook
in Vlaanderen nog moet plaatsvinden.*

*namens de hoofdredactie,
Marie-Claire FOBLETS*

1. In die zin o.m. HUYSE, L. en DHONDT, S., 'De rechter als politicus', in HUYSE, L., *De kleur van het recht*, Leuven, Kritak, 1989, p. 45-63.

2. Hierover o.m. VERHOEYEN, E., 'Magistratuur en politiediensten', in *België bezet 1940-1944*, Brus-
sel, BRTN-Instructieve Omroep, 1993, p. 55-84.

Over de houding van politiek en economisch verantwoordelijken tijdens Wereldoorlog II is al heel wat gezegd en geschreven, net zoals over de attitude van het Belgische gerecht na afloop (de Vlaamse klaagzang over een té zware repressie blijft maar duren). Maar welke houding namen de gerechtelijke autoriteiten nu eigenlijk aan in het heetst van de strijd – toen de Duitse bezetter nog volop in de vaderlandse contreien vertoefde? Opmerkelijk: daarover is tot nog toe nauwelijks nog een debat gevoerd.

En toch gaat het om een cruciaal debat, verzekert rechter in het Arbitragehof Paul MARTENS ons desgevraagd met klem. 'In de eerste plaats omdat de problematiek naar de toekomst toe van uiterst groot belang is. Want niets sluit uit dat gelijkaardige rampen als in '40-'45 ons opnieuw overvallen, en dan is het zaak dat wij daar als Belgische magistraten de nodige lessen uit hebben getrokken'. Samen met enkele gelijkgestemden stelde rechter MARTENS zopas een opmerkelijke publikatie samen over de Belgische magistratuur in de oorlogsjaren 1940-44. Het werk, een themanummer van het Franstalige magistratentijdschrift *Juger*, gaat onder de suggestieve titel *Justice et Barbarie*. Maar een akte van beschuldiging is het daarom hoegenaamd niet geworden, drukt MARTENS ons meermaals op het hart in zijn werkkamer op het Brusselse Koningsplein. 'Laat staan dat we een definitieve veroordeling hebben willen uitspreken. Voor ons, magistraten van de naoorlogse generatie, is het nu eenmaal verre van makkelijk om ons in de toenmalige tijdsgeest in te leven. Alleen mag dat ons niet beletten om wat toen is gebeurd aan een nauwgezette analyse te onderwerpen. Daar vragen bij te stellen. Het is mijn innige overtuiging dat dat in België nog te weinig is gebeurd. Landen die ronduit nazistisch waren zoals Duitsland, hebben hun gewetensonderzoek gedaan. In Frankrijk heeft het proces rond Paul Touvier b.v. de Fransen gedwongen om positie te nemen tegenover het regime van Vichy. Bij ons heeft men veeleer het gevoel dat men deze periode wil vergeten.'

De belangrijkste verklaring voor een en ander vormt wellicht het stilzwijgen van de (steeds meer met uitsterven bedreigde) magistraten in functie tijdens de oorlogsperiode. Ook in het themanummer van *Juger* is maar één enkele bijdrage van de hand van een magistraat die er toen zelf bij was: C.L. LOUVEAUX (hij zette zijn analyse in 1981 al eens op papier). De redactie heeft nochtans gezocht. Zo werd de toenmalige topmagistraat bij het Militaire Gerecht, Walter GANSCHOF VAN DER MEERSCH, om zijn impressies gevraagd. Maar in een beleefde brief gaf hij forfait: 'geen tijd'.

Hoe dat komt? Rechter Paul MARTENS: 'Dat stilzwijgen heeft ook ons verwonderd. Over de houding van de Belgische magistratuur in '14-'18, toen er door haar zelfs werd gestaakt, is er wel gesproken en geschreven. Over de periode '40-'45 daarentegen bleek niemand bereid veel getuigenis af te leggen, laat staan dingen op papier te zetten. Opvallend was wel dat degene die een heroïsche houding hebben ingenomen, meteen begrip zegden te tonen voor de anderen, zoals het Hof van Cassatie, dat toegevingen had gedaan aan de secretarissen-generaal. Met risico's voor hun eigen leven hadden zij dan wel verzet gepleegd, toch was het laatste wat zij wilden de anderen daarover de les te spellen'. Uiteindelijk heeft die ambiguïteit hem nog het meest van al getroffen, zegt MARTENS. 'We hebben niemand ontmoet die zei: ik was heroïsch, en de overigen waren 'médiocre'. En niemand die een meer gematigde houding innam, heeft ooit gezegd dat hij zeker was van zijn zaak. Niemand wil zich verdedigen, of lof toezwaaien, of iemand anders beoordelen.'

Die houding siert de betrokkenen. Maar voor ons, die na de oorlog geboren zijn, en meer nog voor de magistraten van morgen, blijft het niettemin wenselijk dat zij vertelden wat er werkelijk is gebeurd. Welke fouten werden begaan, en welke niet opnieuw zouden mogen gemaakt worden'.

Zoals zovelen werden de Belgische magistraten die 10 mei 1940 van de ene dag op de andere in een uitzonderingstoestand geplonsd. Nog geen drie weken na de Duitse inval, op 28 mei, kapituleerde de regering en trok koning Leopold III in Duitse gevangenschap. De leden van de regering PIERLOT trokken zich terug in Engeland en lieten het bestuur van het bezette land over aan de topfunctionarissen van hun departementen: de secretarissen-generaal. Terwijl het Parlement ontbonden was en de Regering in het buitenland vertoefde, was de democratie met verlof. Alvast één van de secretarissen-generaal, ROMSÉE, die het departement van Binnenlandse Zaken beheerde, was een algemeen gekend collaborateur. Ondertussen was de werkelijke politieke macht in handen van de generaals VON FALKENHAUSEN en REEDER. Van de drie staatsmachten was alleen het gerecht op zijn plaats gebleven.

Of het gerecht ook trouw is gebleven aan zichzelf, vormt de inzet van een debat dat volgens Paul MARTENS en anderen al te weinig is gevoerd. Zelf hangt MARTENS alvast een genuanceerd oordeel aan. 'Collaboratief is de magistratuur als zodanig zeker niet geweest', zegt hij desgevraagd. 'Enige parallel met de Duitse tegenhanger – waar een grote meerderheid actief meewerkte aan de eliminatie van linkse politici, Joden en zwakzinnigen – kan dan ook niet getrokken worden. Ook Frankrijk had met Vichy een echt *régime collaborationiste*. Maar anderzijds was er bij ons evenmin sprake van een gestructureerd verzet vanwege het gerechtelijk korps, zoals onze eigen voorgangers tijdens de Eerste Wereldoorlog dat hebben gepleegd. In '40-'45 hebben individuele magistraten weerstand geboden, niet de magistratuur. Parketten en rechters hebben bij ons vooral blijk gegeven van een houding van inschikkelijkheid (*accomodement*). Naar analogie met de overheersende economische inschikkelijkheid, was er bij de magistratuur duidelijk sprake van een juridische inschikkelijkheid.'

Zowel van de ene als van de andere houding levert MARTENS kenschetsende voorbeelden. Zo waren er drie vrederechters, die na elkaar een besluit van de secretaris-generaal van het ministerie van Landbouw en Bevoorrading onwettig verklaarden. Dat besluit riep op 27 augustus 1940 een *Nationale Korporatie voor de Landbouw en de Voeding* in het leven. De Korporatie beschikte over een reglementerende bevoegdheid, en lidmaatschap ervan kon verplicht worden gemaakt. Op 13 maart 1942 verklaarde vrederechter HANSON, van Louveigné, de Korporatie onwettig. De dag daarop deed zijn kollega CLÉMENT van het vredegerecht van Walcourt hetzelfde. En op 15 april van hetzelfde jaar volgde de Schaarbeekse vrederechter hun voorbeeld. Enkele dagen daarna kwam de Duitse bezetter in actie. Rechter HANSON, die in zijn vonnis ook onvrede had geuit over de aanwezigheid van rijkswachters in zijn rechtszaal, werd gearresteerd en naar een Duitse gevangenis gestuurd. Op 16 mei, als de advocaten TSCHOFFEN, SMOLDERS en STASSE de bevestiging bepleiten van het vonnis van Louveigné, worden ook zij op de zitting aangehouden.

Er zijn andere voorbeelden van heldhaftig gedrag. Met het oog op de arianisering van de handel, beveelt de Duitse militaire bevelhebber de rechtbanken van koophandel om de joodse bedrijven uit het handelsregister te schrappen. Op 24

maart 1943 laat referendaris VANDER PERRE van de Brusselse handelsrechtbank weten dat daar geen sprake van kan zijn. 'Op deze vraag kan niet worden ingegaan', schrijft hij. 'De maatregelen genomen tegen de Joden zijn inderdaad strijdig met de principes van het Belgische recht, en u zal dan ook begrijpen dat een Belgische magistraat aan hun uitvoering geen medewerking kan verlenen'. Referendaris VANDER PERRE werd hierna opgepakt.

Op zeker ogenblik verbiedt de Procureur des Konings van Bergen de gemeentepolitie om de Duitsers te helpen bij het opsporen van werkweigeraars. Hij wordt gearresteerd op 20 april 1943. De Procureur des Konings van Kortrijk weigert een onderzoek te openen tegen enkele gewapende mannen, die op heterdaad werden betrapt. Zijn arrestatie volgt op 16 mei 1944. En kort daarna beveelt een onderzoeksrechter in Oudenaarde de vrijlating van enkele jongeren die als werkweigeraars waren opgepakt. Hij wordt zelf opgepakt in volle zitting. Ook de gerechtelijke autoriteiten en de staphouders verbonden aan de (toen nog) drie hoven van beroep hadden eerder al met klem gereageerd tegen de Duitse ordonnantie die op 6 oktober 1942 de gedwongen arbeid in Duitsland invoerde. 'Deze gedwongen deelneming (aan de oorlogsinspanningen) is in strijd met tegelijk onze wetten en artikel 52 van de konventie van Den Haag', schreven zij. In dezelfde geest en op aangeven van de secretarissen-generaal, die dezelfde mening waren toegedaan, verboden de procureurs van Antwerpen en Bergen de gemeentepolitie in hun ambtsgebied om tot de arrestatie van werkweigeraars over te gaan. Wanneer generaal REEDER daarover zijn ongenoegen laat blijken, weigert de secretaris-generaal van Justitie hem tegemoet te komen. Hij wordt aan de dijk gezet in september '43. Uiteindelijk diende de bezetter een korps van *Civilfahnders* op te zetten om de werkweigeraars op het spoor te komen. Vooral tegen het einde van de oorlog zou meer dan een patriottische magistraat nog het slachtoffer worden van wild om zich heen schoppende collaborateurs. De vrederechter van Hasselt wordt in zijn woning vermoord. De dienstdoende procureur des konings van Aarlen wordt geveeld voor het plaatselijke justitiepaleis. Maar ook bij de advocatuur vallen koppen, zoals in Brussel, waar staphouder Louis BRAFFORT er het loodje bij neer legt.

De aangehaalde voorbeelden beletten niet dat toch een andere houding domineerde onder de Belgische magistraten. Arbitragehofrechter MARTENS typeert ze als 'typisch Belgisch'. 'Voor velen ging het erom in alle stilte wat op de rem te gaan staan', zegt hij. 'Parketten opteerden ervoor om sommige zaken niet te vervolgen. Rechters verkozen dan wel een veroordeling uit te spreken, maar legden weinig strenge straffen op. Wie achter de tralies vloog, werd soms verrassend snel vrijgelaten. Noem het een vorm van passief verzet, die moest toelaten om minstens een aantal zaken te redden – om bepaalde arrestaties en deportaties te beletten onder meer. Niemand zal het mij kwalijk nemen als ik die houding terugvoer tot die typisch Belgische karaktertrek van goedhartigheid.'

Pragmatisme lag midden 1942 ook aan de basis van een gedragsommezwaai bij het Hof van Cassatie ten aanzien van de bezetter – of juist het college van secretarissen-generaal dat onder Duitse auspiciën het land verder bestuurd. Een korte theoretische toelichting is in dit verband verhelderend. Volgens artikel 107 van de Grondwet kunnen de rechtbanken weigeren een regeringsbesluit toe te passen als dat in strijd is met een parlementaire wet of de Grondwet. Het was op basis van die bepaling dat de drie vrederechters van Louveigné, Walcourt en Schaarbeek weigerden de Nationale Korporatie voor de Landbouw en de Voeding te erkennen. In

die eerste oorlogsjaren werden hun vonnissen trouwens ook volmondig door het Hof van Cassatie bijgetreden. Volgens het Hof was er nu eenmaal geen enkele reden waarom de besluiten van de secretarissen-generaal op een andere manier behandeld zouden worden als de beslissingen van de uitvoerende macht in haar geheel. 'Ongetwijfeld valt die houding onder de noemer 'heroïsch' te catalogeren', meent rechter Paul MARTENS.

Maar in de zomer van 1942 was het geduld van de Duitse bezetter op. Hij wilde voor eens en altijd komaf maken met het systeem van rechterlijke controle op de besluiten van de secretarissen-generaal. Volgde een overleg tussen eerste voorzitter JAMAR van het Hof van Cassatie en secretaris-generaal SCHUIND van het ministerie van Justitie. Dat leidt uiteindelijk – we schrijven 4 juni 1942 precies – tot het zogenaamde *Pakt*. Volgens de bewoordingen daarvan konden de secretarissen-generaal voortaan 'in college' maatregelen treffen die ontsnapten aan het wettigheidstoezicht van de rechterlijke macht. Essentiële voorwaarde was wel dat geen enkel besluit ooit zou ingrijpen in de politieke structuren van het land. Cassatievoorzitter JAMAR beklemtoonde verder dat het zijn Hof in de eerste plaats om de bevoorrading van het land te doen was, waarvoor een efficiënt optreden van de secretarissen-generaal zich blijkbaar wel opdrong. Het Pakt werd door het Hof van Cassatie op 27 januari 1943 voor het eerst in de praktijk omgezet. In het arrest werd de nieuwe machtsdeling tussen secretarissen-generaal en gerecht nog nader omschreven. De rechtszaak draaide rond een systeem van alleenzetelende (en daardoor slagvaardiger) rechters, dat de secretarissen-generaal in het leven hadden geroepen om misdrijven op het stuk van de voedselvoorziening te berechten. Slechts op een marginaal punt oordeelde Cassatie dat dit besluit de toets van de Grondwet niet doorstond.

Als er tot nog toe al enig debat over de houding van de Belgische magistratuur tijdens W.O. II is geweest, dan wel over dit *Pakt* tussen Cassatie en secretarissen-generaal. Een *pakt met de duivel*, zeggen velen – een regelrechte *kapitulatie*. Zij wijzen op de aanwezigheid van de VNV'er ROMSÉE in het college van secretarissen-generaal. Foulek RINGELHEIM, voorzitter van de rechtbank van koophandel van Nijvel, drukt het in zijn bijdrage in *Juger* uit als volgt: 'De indruk blijft dat het Hof van Cassatie, ongetwijfeld onder invloed van een te pessimistische kijk op de situatie, te snel is bezweken voor de intimidaties van de vijand en voor de druk van de secretarissen-generaal'. Van zijn kant vertrekt een direct betrokkene als C.L. LOUVEAUX van de 'noodsituatie' waarin het gerecht zich op dat moment bevond. In tegenstelling tot in 1914-18, toen het land op voedselhulp van buitenaf een beroep kon doen (en de magistratuur tot een heuse staking overging), was België in '40-44 voor zijn bevoorrading afhankelijk van de bezetter. 'De nood aan een economische inschikkelijkheid bracht de magistratuur blijkbaar tot het besef dat zij het best ook enige juridische meegaandheid kon betonen', vertolkt Arbitragehofrechter MARTENS dit argument. Bovendien bestond het gevaar dat de bezetter alle dissidente functionarissen, magistraten inbegrepen, aan de kant schoof en verving door representanten van de Nieuwe Orde. Allemaal factoren, zegt LOUVEAUX, die toelaten de ommezwaai van Cassatie te verdedigen als een politiek van het *minste kwaad*.

Daarmee is het debat verre van afgerond. Want was het risico echt zo reëel dat de Duitsers het dwarsliggende Belgische gerecht door een ander hadden vervangen? *Après coup* gaat het om een uiterst betwistbaar argument, is ook de mening

van rechter MARTENS. 'Ten eerste wilde Duitsland in 1940 zo weinig mogelijk Duitsers inzetten in België. Ze had er veel meer ingezet in 1914. Maar omdat Duitsland nu op ontelbare fronten, zowat overal in Europa, slag moest leveren, had het zeker niet de middelen om hier een eigen Duitse justitie op poten te zetten. Blijft de vraag of zij het ook aangedurfd zou hebben om een magistratuur op te richten bestaande uit collaborateurs? De Belgische bevolking was dan toch zeer aan haar magistratuur gehecht, en ongetwijfeld zou zij het de bezetter zeer kwalijk hebben genomen als die rexisitische of VNV-rechters op post had gesteld.' MARTENS: 'Maar dat zijn dus allemaal overwegingen achteraf. Op het moment zelf weet men nooit helemaal zeker in welke mate een bezetter zijn houding in de loop van de tijd zal verharden. Volgens mij heeft het Hof van Cassatie met zo'n mogelijke verharding wel degelijk rekening gehouden. Zeker als de Duitsers op het Oostfront nederlagen begonnen te lijden, was het verre van uitgesloten dat ze hun bezetting in België zouden opvoeren, en via de secretaris-generaal voor Justitie collaborateurs in de magistratuur zouden benoemen'.

Maar deed het Hof van Cassatie dan toch geen knieval van formaat voor de Nieuwe Orde? Rechter MARTENS nuanceert: 'Het Hof van Cassatie heeft het Pakt niet direct met de bezetter gesloten, dat gebeurde wel met de secretarissen-generaal, die zonder uitzondering Belgen waren. Het klopt dat een van hen, de VNV'er ROMSÉE een nazist was. Maar daarom waren de eigenlijke besluiten van het college van secretarissen-generaal nog niet nazistisch.

De grote vraag blijft natuurlijk wat er zou gebeurd zijn als die collegiale beslissingen op zekere dag toch over de racistische schreef gingen. Had het Hof van Cassatie in dat geval niet op voorhand zijn recht verbeurd om dergelijke dingen op hun grondwettigheid te toetsen? MARTENS wijst erop dat Cassatie in dat verband toch een voorbehoud had geformuleerd. 'In het arrest van 1943 heet het dat geen enkel besluit van de secretarissen-generaal strijdig mocht zijn met de 'plichten van de burgers'. Het is dus best denkbaar dat het Hof van Cassatie op het Pakt teruggekomen zou zijn, als de secretarissen-generaal anti-semitische maatregelen in de Belgische wetgeving hadden gesluisd. Net zo zouden de gewone rechters, die trouwens niet gebonden waren door het Pakt, dan kunnen voortgegaan zijn met de toepassing van de rechtspraak van de vrederechters van Walcourt, Louveigné en Schaarbeek.'

Ondertussen legde het Belgische gerecht de Duitse Jodenpolitiek maar weinig in de weg. Bij de bevrijding van het land werd ontdekt dat 24.000 Belgische Joden, of 45 procent van de joodse bevolking in het land, de Duitse concentratiekampen niet hadden overleefd. Ongetwijfeld gaat het om de zwakste plek in het verweer van de aanhangers van de leer van het 'minste kwaad'. Vooral de historicus Maxim STEINBERG, in zijn bijdrage voor *Juger*, neemt de apathie van de magistratuur ter zake stevig op de korrel. 'De principes van het grondwettelijke recht en de Belgische wetten vormden blijkbaar geen enkele juridische bescherming tegen de discriminatie van mensen omwille van hun behoren tot het joodse ras en de joodse godsdienst', noteert hij. 'Nooit bevonden de Belgische rechtbanken, hoeders van de wet en van het recht, zich in het centrum van een wettigheidsconflict met de Duitse ordonnances.' WEINBERG geeft toe dat de eigenlijke Jodenvervolging in hoofdzaak het werk was van de bezetter zelf – de gedwongen inschakeling van Belgen zou al te veel weerstand hebben opgeroepen. Maar liet dat de Antwerpse Procureur des Konings zomaar toe zich op de vlakte te houden, toen op 15 augustus

tus 1942 een grootscheepse razzia plaatsvond tegen de Antwerpse Joden? Verantwoordt dat de lakse houding van zoveel andere verantwoordelijke magistraten, die zich systematisch verschuilden achter het onderscheid tussen (laakbare) *participatie* aan vreemde bevelen en (goed te praten) *uitvoering* daarvan. En waarom werd nauwelijks repressief opgetreden tegen anti-joodse terreur, wat de terroristen een feitelijke vrijbrief verschafte om rustig voort te doen? Antwoorden op al die vragen worden door de toen actieve magistraten nauwelijks of niet gegeven. De stilte van de schaamte?

Een hoofdstukje apart vormt de houding van magistraten en leidende advocaten als de bezetter gaat aandringen op het schrappen van joodse advocaten op het 'tableau'. 'Het is een feit dat ook veel advocaten hebben getuigd van een heroïsche houding', zegt rechter MARTENS hierover. 'Zo opteerde men er in Brussel voor om niet langer de lijst van de advocaten te publiceren, nadat men was gesommeerd om de Joodse advocaten van het tableau te schrappen. In Antwerpen daarentegen besliste men na enig aandringen van de bezetter om hen wel te schrappen. Het dossier van een advocate als Régine KARLIN-ORFINGER is daar een triest voorbeeld van. Kon men haar verwijdering rechtvaardigen met pragmatische argumenten? Ik denk het niet. Als er een domein was waarin het onverantwoord was géén weerstand te bieden, dan dit wel. Vijftig jaar na datum zou ik graag zeggen dat ik de balie van Antwerpen niet wil veroordelen, maar spijtig genoeg zie ik geen enkele verzachtende omstandigheid of verrechtvaardigingsgrond voor haar houding.'

Opnieuw laat C.L. LOUVEAUX een enigszins ander geluid horen. Want volgens hem kan het 'Jodenvraagstuk' spijtig genoeg niet losgekoppeld worden van de andere problemen waarvoor de Belgische instanties zich in de oorlogsjaren gesteld zagen. De stellingnames op dat specifieke punt, voert LOUVEAUX aan, kaderen onvermijdelijk in de globale attitude van het Belgische gerecht tegenover de bezetter. 'En dan ging het om de keuze tussen ofwel breken met de vijand maar meteen de plaats moeten ruimen voor vertegenwoordigers van de Nieuwe Orde, ofwel onderhandelen en als gevolg daarvan kunnen redden wat er nog te redden viel.'

Volgens de gepensioneerde magistraat valt bijgevolg ook de gerechtelijke houding ten aanzien van de Jodenvervolgung te verantwoorden onder de noemer van 'het minste kwaad'. Hij herinnert aan de doctrine die de gedwongen uitvoering van (racistische) maatregelen onderscheidt van de doelbewuste participatie daaraan. 'Maar nooit hebben de secretarissen-generaal of de gerechtelijke autoriteiten dat onderscheid zodanig geïnterpreteerd dat ze de medewerking van de Belgische instellingen aan de uitvoering van de Duitse ordonnances zouden verlenen van zodra ze daartoe een bevel hadden gekregen.' LOUVEAUX hierinnert aan het voorbeeld van de Brusselse referendaris VANDER PERRE, die weigerde joodse ondernemingen uit zijn handelsregister te schrappen. En wanneer de Duitsers de mededeling vorderen van de adoptiedossiers inzake joodse kinderen, pleegt de dienstdoende procureur-generaal van Brussel (die op dat ogenblik de provincies Brabant, Antwerpen en Henegouwen bestrijkt) op zijn manier verzet. Hij beveelt de plaatselijke procureurs om de homologatie van adoptieakten op te schorten, en vraagt het Hof van Beroep om geen uitspraak te doen in de zaken die hangende zijn. Blijft dat na de bevrijding 29 Belgische magistraten – op een totaal van 659 – het voorwerp zullen uitmaken van een gerechtelijk (voor)onderzoek. Onder hen de (toen nog) drie procureurs-generaal. Maar geen van de drie topmagistraten liep aan het einde van de rit een veroordeling op.

Tijd om vooruit te zien. Volgens de democratische overlevering geldt de gerechtelijke macht als de ultieme hoedster van de democratische rechtsstaat, en zelf laat de hedendaagse magistratuur niet na om aan die fundamentele rol van haar te herinneren. Zelden wordt tegenwoordig een gerechtelijk jaar plechtig voor geopend verklaard, of het heet dat de rechterlijke orde er wel borg voor zal staan dat de elementaire rechtsbeginselen – waaronder de fundamentele mensenrechten – nooit op het altaar van de politieke noodwendigheden geofferd zullen worden. Dat *zij* – met andere woorden – wel pal overeind zal blijven als parlement of regering ter zake tot toegevingen overgaan.

Maar zijn de hedendaagse Belgische magistraten wel bij machte om die belofte ook waar te maken? Stel dat zij met een gelijkaardige situatie worden geconfronteerd als in 1940, gooien zij het dan over een andere boeg dan hun confraters uit die tijd? Het antwoord van Arbitragehofrechter Paul MARTENS is tweeledig: 'Voorop staat dat rechters tegenwoordig elke rechtsregel – ook al is dat een wet – moeten weigeren toe te passen, wanneer deze strijdig is met rechtstreeks werkende internationale rechtsnormen. Een bezetter die hier bijgevolg teksten komt uitvaardigen die strijdig zijn met het Europees Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens – om dat maar te noemen – krijgt dan ook nul op het rekwest. De Belgische rechters mogen zo'n tekst gewoonweg niet toepassen. Bovendien bestaat er nu sinds tien jaar bij ons een Arbitragehof, dat als taak heeft wetten die strijdig zijn met de Grondwet aan de kant te schuiven. Ook die Grondwet huldigt principes als de individuele vrijheid, de vrijheid van vereniging, de vrijheid van meningsuiting. Wetten die daarmee strijdig zijn zal het Arbitragehof steeds kunnen vernietigen – of die nu van een bezetter komen of van een macht die in haar dienst werkt.' Het vervolg van de analyse klinkt minder optimistisch. 'De grote les van de voorbije oorlog', zegt MARTENS, 'is dat uiteindelijk toch alles afhangt van de wil van de betrokken magistraten. De ultieme vraag is of zij de controle die hen toekomt, ook daadwerkelijk zullen willen uitoefenen. De zaak van het Pakt in '43 heeft ons geleerd dat rechters van hun controlemogelijkheden kunnen afzien – om zagezegd pragmatische of realistische redenen – en daardoor in een soort van entente met de bezetter terecht komen. Dat verontrust mij enigszins, ja.'

Hoe schat MARTENS de mogelijkheid in dat de mentaliteit van de Belgische magistratuur in de naoorlogse periode is geëvolueerd, en dat er nu anders zou worden gereageerd dan in '40-'45? MARTENS: 'Een moeilijke vraag. Belangrijk is dat de rechters zich bewust zijn van hun verantwoordelijkheid en macht'.

Speelt uiteindelijk ook de mate van organisatie van de magistraten geen rol? MARTENS nuanceert: 'De essentiële deugd van de magistratuur is haar onafhankelijkheid. Bijgevolg moet elke rechter vrij zijn beslissingen kunnen nemen, zonder dat iemand hem of haar kan beïnvloeden. Een strakke organisatie van de magistratuur is dan ook tegennatuurlijk.' Het belet niet dat er ook in de magistratuur toch van een zekere hiërarchie sprake zal zijn, vervolgt Paul MARTENS. 'En een hiërarchie die vastbesloten is weerstand te bieden aan de vijand, is vanzelfsprekend een belangrijke macht. Tot 1943 heeft het Hof van Cassatie die rol gespeeld. Voor het afsluiten van het Pakt verklaarde het zelfs uitdrukkelijk dat rechters zich schuldig maakten aan een strafrechtelijk vergrijp, als zij besluiten van de secretarissen-generaal zouden toepassen die strijdig waren met de wet.' Blijft het nut van ontmoetingsplaatsen voor magistraten buiten de hiërarchie om, zegt MARTENS nog. 'Een organisatie als de *Association Syndicale des Magistrats (de Franstalige tegenhan-*

ger van Magistratuur & Maatschappij benoorden de taalgrens, nvdr.) probeert precies magistraten van alle niveaus te groeperen, kwestie van hen te laten bezinnen over gemeenschappelijke problemen. Ik heb de indruk dat zo'n organisatie door de hiërarchie steeds meer wordt aanvaard. En terecht. Als het erop aankomt weerstand te bieden aan de vijand, is de onafhankelijkheid van de magistratuur een grote deugd, maar de eenzaamheid van de magistraat een zwakheid.'

De bezetting door een fascistische vreemde mogendheid is een zaak, de verdoken, sluipende, interne fascisering van een samenleving een andere. Sinds enige tijd geldt Italië zowat als een broeikast voor het laatste. Hoe schat de Belgische rechter die ontwikkeling in? MARTENS: 'Een politiek bewind dat misbruik gaat maken van zijn macht, b.v. om de rechters te omzeilen, of nog om ze te benoemen, vormt een ernstig probleem. Is dat geval hebben de rechters de plicht om weerstand te bieden. Zoals de Italiaanse rechters dat doen, die zich tot nog toe niet hebben laten dwarsbomen in hun werkzaamheden. Zolang ze dat doen, moet men zich geen al te grote zorgen maken. Wat mij betreft mogen de Italiaanse magistraten gerust model blijven staan voor ons.'